UN GRAPAET I PROU

ESTUDI INTRODUCTORI

El 15 de febrer de 1868 estrenava Eduard Escalante –amb *éxito extraordinario* segons ens diu a l'edició de l'obra– aquesta peça, al teatre Princesa de València. Es tracta d'una data particularment significativa dins la seua trajectòria com a dramaturg: d'aquesta estrena ençà, Escalante abandonarà de forma pràcticament definitiva les seues vel·leïtats com a escriptor en castellà –llengua que reservarà per a les seus esparses col·laboracions en la premsa (per exemple, als contes publicats a *El Almanaque de Las Provincias*)– i es dedicarà a l'escriptura de sainets valencians. Possiblement influïria en aquesta decisió l'excel·lent acollida que l'obra va tenir entre el públic valencià, i que superà l'obtesa a *El deu...* així com la més que mediocre sort que van córrer les seues peces escrites en castellà, traduccions incloses. Per altra banda, cal indicar que si *La processó...* és la peça clau que al nostre entendre marca l'inici de la maduresa del nostre autor, *Un grapaet...* és el seu més immediat precedent; quallen en efecte en aquest sainet alguns dels recursos fonamentals de la seua dramatúrgia, al temps que es desprén d'altres que llastaven anteriors experiències. Vegem-ho amb un poc més de detall.

Per començar, a *Un grapaet...* apareixen perfectament definides tres figures que seran suport essencial del seu teatre: el qui aparenta allò que no és (base del tipus dels qui *bufen en caldo gelat*), l'obsessionat per l'estalvi, que el fa vorejar la gasiveria, i qui aspira a ascendir de *status* a tot preu. Al primer tipus cal adscriure les figures de Doña Tomasa i Federico, al segon, el tio Vicent, al tercer –per fi– Baltasar. ¿Qui són els primers? D'ells sabem que parlen en castellà i que aparenten mantenir estrets lligams amb l'alta societat madrilenya; tanmateix, es descobrirà a la fi de l'obra, que tot era aparença i que l'ofici del cap de família no és altre que el –llavors força humil– de *dentista* (*sacamuelas* per ser més exactes). Convé, amb tot, fer-hi una precisió important: es tracta de personatges *experimentals*, o, si així es vol, esbossos d'un tipus que en realitat tardaran algunes obres en consolidar-se. I és que si bé és cert que es donen importància, també ho és que, al capdavall, es guanyen la vida d'una

forma honrada i –¿per què no dir-ho?– completament digna: el marit de Doña Tomasa no sols trau queixals a la Fira de Castelló, sinó que ha fet extraccions al propi Soldà del Marroc, i –damunt– *orifica*; és del tot lògic, doncs, que la seua família, lluny d'amagar el que per a Quico i Baltasar (matalafer ell) és una deshonra, es troben ben orgullosos de ser qui són. Suposem que Escalante va prendre consciència que, en convertir aquesta família (amb un *status* objectivament consolidat) en víctima de les rialles –i de l'agressivitat– de capes socials inferiors, s'havia pres una llibertat que seria poc apreciada per un ampli sector del públic, el format per aquelles persones amb professions i recursos semblants. Conseqüentment, procedirà en obres posteriors a perfilar el tipus fent que darrera la seua xerrameca, de les seues aparences, no hi haja res de substància social; és a dir, augmentant en ells la distància entre el que aparenten i el que realment són.

El tio Vicent personifica, al seu torn, un personatge molt grat a Escalante, que troba ací la seua primera plasmació madura. Ell és el més pur representant dels petit burgesos obsessionats per un estalvi, necessari sens dubte perquè descansa en unes fonts d'ingressos més aviats inestables (en aquest cas, Vicent és prestamista). Aquesta necessitat de l'estalvi derivarà, tanmateix, en mesquinesa: constantment emporuguit per la possibilitat d'haver de fer despeses extraordinàries, es veurà finalment forçat –com tants i tants avars al llarg de la història del teatre– a fer-ne, a causa de l'astúcia, l'habilitat o –simplement– la inconsciència, dels altres personatges. Hi ha, malgrat tot, un innegable corrent de simpatia d'Escalante cap a aquests personatges, simpatia que cristal·lizarà a *La processó*... en la figura d'un honrat botiguer (a diferència de Vicent) com ho és Ramon.

Per fi, Baltasar representa –al nostre entendre– la millor troballa de l'obra. I és que, front a la família del dentista, aquest personatge vol ascendir a qualsevol preu: preterint els lligams familiars en benefici dels forasters (pecat aquest gravíssim per a Escalante), i adoptant els hàbits –i la llengua– dels suposadament superiors. No cal ni dir que es tractarà d'una pretensió ridiculitzada amb tots els mitjans possibles per part del nostre autor. Així les coses, és natural que els jocs lingüístics, consistents en deformar la llengua *superior* (el castellà) en ser parlada per qui no la sap, ocupen un lloc preferent a aquesta obra. No res de particular; al capdavall aquest serà el recurs que més fama –i èxit– reportarà a Escalante, i es trobarà a la base de l'escriptura de la gran majoria dels autors de sainets durant dècades. Com en el cas anterior, podem adonar-nos ràpidament que encara Escalante es troba en període d'experimentació: algunes de les deformacions són massa forçades i pequen de ridícules en excés; però el nostre dramaturg aprendrà molt ràpidament i no tardarem en trobar-nos-en usos més àgils i més matisats.

Finalment, i en relació amb tot l'avantdit, fóra injust oblidar-nos d'una altra de les novetats que apareixen en aquesta obra, i que marcaran el curs posterior de la dramatúrgia escalantina. Ens referim al reemplaçament de la parella jove (els protagonistes de l'anècdota amorosa)

de les primeres obres per una altra on ella, que continua essent la filla de la casa, adoptarà posicions menys bel·ligerants, mentre ell tindrà ja ofici, per humil que siga, al temps que tractarà de véncer la inicial oposició del cap de família mitjançant una estratègia basada en la intel·ligència: descobrir les intencions del rival, però també posar de relleu els punts febles d'aquest –com en aquesta obra–, o del mateix pare, com a *La processó...* S'han acabat els *majos* i la *majencia*. És el temps, per contra, dels petits –sovint molt petits és cert, però amb la dignitat de ser-ho– burgesos. Amb aquesta innovació, Escalante no sols modernitzava l'estructura del sainet heretat del món divuitesc en primera instància, sinó que –en aburgesar-lo– el posava a l'abast de noves, i més àmplies, capes d'espectadors que podien reconéixer-se en els seus personatges. Potser aquesta siga una de les claus de l'èxit continuat del teatre d'Escalante.

* * *

Mètricament, *Un grapaet...* exemplifica molt bé el procés d'aprenentatge tècnic d'Escalante. Apareixen ja, de forma molt més regular, els canvis mètrics vinculats als canvis d'escena, mentre ja és el *romance* la forma que domina entre les emprades (seguida molt a prop per la *redondilla*). Les *quartetes* només tenen ja una funció purament subsidiària: trencar les tirades de redondilles. Tanmateix, Escalante encara agrada de multiplicar els canvis d'estrofa, com a les primeres obres. Ací, hi ha ni més ni menys que quaranta-vuit front als vint-i-dos que trobem a *La processó...* per exemple. Finalment, i com es pot comprovar a les notes, el nombre de versos incorrectament computats ha descendit notablement. L'*ofici* d'Escalante resta, doncs, prou clar.

L'esquema mètric és el següent:

vv. 1- 76:	Romanç en *à*	
77- 80:	Romanç en *ó a* (cançó)	
81- 196:	Romanç en é a	
197- 208:	Redondilles	
209- 212:	Quarteta	
213- 228:	Redondilles	
229- 232:	Quarteta	
233- 236:	Redondilla	
237- 240:	Quarteta	
241- 244:	Redondilla	
245- 248:	Quarteta	
249- 264:	Redondilles	
265- 272:	Quartetes	
273- 300:	Redondilles	
301- 304:	Quarteta	
305- 360:	Redondilles	
361- 364:	Quarteta	
365- 376:	Redondilles	
377- 380:	Quarteta	
381- 384:	Redondilla	
385- 388:	Quarteta.	
389- 464:	Redondilles	
465- 518:	Romanç *í a*	
519- 582:	Romanç *á a*	
583- 622:	Romanç *á o*	
623- 719:	Romanç *á*	
720- 723:	Redondilla	
724- 727:	Quarteta	
728- 731:	Redondilla	
732- 735:	Quarteta	
736- 743:	Redondilles	
744- 747:	Quarteta	
748- 795:	Redondilles	
796- 799:	Quarteta	
800- 807:	Redondilles	
808- 811:	Quarteta	

812- 835:	Redondilles	950- 953:	Quarteta
836- 838:	Tercet[1]	954- 977:	Redondilles
839- 878:	Redondilles	978- 985:	Quarteta
879- 937:	Romanç en *á.*[2]	986-1037:	Redondilles
938- 941:	Quarteta	1038-1041:	Quartetes
942- 949:	Redondilla	1042-1053:	Redondilles

El resum global és aquest:

Romanç:	510 versos	48,4 %
–romanç en à:	232 versos	22 %
Redondilles:	460 versos	43,7 %
Quartetes:	80 versos	7,6 %
Tercet [?]	3 versos	

* * *

D'aquesta obra ens ha arribat un manuscrit (*MS* a les notes textuals), que, com és habitual en la gran majoria dels localitzats, estava destinat a la companyia que havia d'estrenar la peça, la qual se'n servia per obtenir –a més– el preceptiu permís de censura; com és igualment, habitual, a aquest manuscrit apareixen versos i estrofes sencers que falten a les edicions posteriors, així com alguns canvis menors. La primera edició (*A*) es va publicar a la *Imprenta de Ferrer de Orga, Ballesteros,* 7 el mateix any de 1868. Finalment, va veure la llum conjuntament amb la majoria de la producció d'Escalante a les seues *Obras completas* (*OC*).

[1] Considerem aquests tres versos com a tercet, tot i que en realitat fa l'efecte que falte un vers.

[2] Al vers 934, deu de faltar un vers, cosa que produeix una irregularitat en el romanç car rimen dos versos consecutius.

UN GRAPAET I PROU

Comèdia [1] * bilingüe.

En un acto y en verso.

Representada por primera vez con éxito extraordinario en el teatro de la Princesa, la noche del 15 de Febrero de 1868 a beneficio del actor D. Leandro Torromé [2].

REPARTO [a]

PERSONAJES	ACTORES	
Doña Tomasa	D.ª	Concepción Andrade.
Federico	D.	Hernán Cortés [b] [3].
El tío Baltasar	»	Leandro Torromé.
El tío Vicent	»	Felipe Carsí.
Quiquet	»	Juan Aparicio.
La so Maria	D.ª	Amalia Mondéjar.
Toneta	»	Matilde Ruíz.
Pepeta	Sra.	Francesconi [c].
Nelet	Sr.	Cañizares.
La so Carmela	Sra.	Rodrigo.

La escena pasa en uno de los barrios bajos de Valencia [d].

Al señor D. Jacinto Labaila [4], en prenda de estimación
su afectísimo
El Autor.

* Les notes textuals i crítiques d'aquesta obra es troben a les pp. 415-421.

ACTO ÚNICO

El teatro representa el interior de una casa pobre; puerta al fondo; dos a la derecha; la del primer término supone conducir a la habitación del tío Baltasar; la segunda, a la cocina. A la izquierda, en primer término, una ventana que da a la calle, y en segundo, una puerta que conduce al cuarto del tío Vicent. Al levantarse el telón aparece Pepeta sentada cerca de la puerta del tío Vicent, meciendo a un niño de corta edad que tendrá en los brazos; la tía Maria, saliendo del cuarto del tío Baltasar y dirigiéndose a la ventana [e].

ESCENA PRIMERA

La tía Maria y Pepeta.

MARIA. A eixe xic, quansevol dia *A Pepeta.*
l'allastimes en un bac:
sostin-lo bé.
PEPETA. Pesa molt.
MARIA. Lo que tu vols és juar.

A la ventana, suponiendo que habla con una vecina de enfrente.

So Jerònima, ¿ha estat fora? [f] 5
Quatre recaos li han passat.
[...] [g]

Ja dia jo que estaria
en les festes d'Alfafar.
[...]
Sí sinyora, ja n'ha eixit,
i en tota felicitat. 10
Dona, jo me faç creus [5];
a les onze estàvem juant
al burro [6] en la so Lleuïsa,
la muller de l'escolà.
[...]
Oi, mire, a les onze i mitja: 15
allò va ser un rellamp [h].
[...]
Un xicot; quan vosté el veja,
pareix que tinga dos anys.
Baltasar balla en un peu [7],
i això que en este ja en van 20
tretze; ¡vaya una collita!
Però ell sol dir que al remat
els fills dels pobres tots naixen
en un rotllo baix lo [i] braç.
[...]
¿Que a qui li sembla? ¡Jesús! 25
Dona, és una escopinyà [8]
de son pare; el mateix toldo [9]
de la cara, els ulls, el nas;
¡què més! Hasta la barruga
que té ací en lo llagrimal... 30
¡I pareix tan bondadós...!
Conque, diga, ¿baixarà?
[...]
Però, dona, quin reparo [j];
pues si únicament seran
els de casa; eu, a no ser... 35
Però rinyc en mon cunyat
com abaixe la coenta [10]
que s'ha mudat ací dalt.
¡Dona, és lo més historiera,
i gasta tanta monà! 40
Si encenc foc i m'ou fregir,
ja està per lo pou cridant:
«Vesina, sierre usté el poso
que mos vamos a aufegar
con la pudor del aseite...» 45
¡Lo que ahir de matí parlà
per dos corfes de meló

i unes fulles d'ancisam
que en lo patiet li tiraren!
I el millor dia, vorà[k] 50
la que arme en son fill: les hores
passa en lo balcó fumant,
i entre escopinyaes i puntes
i lo que sol mastrullar[11],
pareix un cuerpo de guàrdia 55
la porta com me la fa.
A tot açò, eixes persones
ací ningú del món sap
qui són, ni de lo que passen;
i el tonto de mon cunyat, 60
com de «caballero» el tracten,
dient-li, «¡Don Baltasar!»,
no cap en la pell, i es pensa
que el van a fer general.
Ell i el so Vicent, els dos 65
són prou baixets de davant[12].
[...]
¿La criden? Adiós. Atenga,
¿pot fer el favor d'enviar
mitja dotzena de quíqueres[13],
dos gots i sis o huit plats? 70
[...]
Gràcies, que no faça falta;
diga-li al sinyor Joan
i a sa muller, que si volen,
que passen; vosté ja hu sap:
ja té en lo món, so Jerònima, 75
un criat més a qui manar.

ESCENA II

Dichos y el tío Vicent, saliendo por la puerta de su cuarto.

PEPETA. *(Cantando y meciendo al niño)*
«Aduérmete, niño hermoso,
mira que viene la mora,
preguntando en cada casa[l]
donde está el niño que llora». 80

VICENT. Dona, entre la cantúria
i el tum tum de la caïreta,
està vist que en esta casa

no pot u pendre la siesta.
PEPETA. Pos si no es vol dormir... 85
MARIA. Fes-li non... i non...
VICENT. ¡Ja és tema
que sempre prop del meu quarto
tinga jo l'agrunçamenta[m]!
MARIA. ¡Calle!
VICENT. Calle és un carrer.
MARIA. ¡Pues si tot li dóna pena! 90
¡Endus-te'l[n] a passejar; *A Pepeta.*
vés que li pegue la fresca!...

Vase Pepeta por el foro.

VICENT. Dona, a mi les criatures
me maregen a una llegua
que les tinga; ¡Conque ací 95
que hi han mitja dotzena
i totes, com se sol dir,
caben baix d'una pollera!
MARIA. ¡Ai si visqueren els tretze!
VICENT. Viuríem en la goleta[14]. 100
MARIA. ¿Ha vist ja el xic?
VICENT. No, sinyora.
MARIA. ¿Que no l'ha vist? ¿I en què pensa?
VICENT. ¿No sap que no me fan goig?
MARIA. ¡Mes com en este carrega
en l'obligació d'un pare, 105
casi se pot dir!
VICENT. ¿Jo?
MARIA. ¡Veja!
Si és vosté el padrí...
VICENT. ¡Maria,
ni per xansa m'heu nomene[o]!
MARIA. Jo estava en que mon cunyat
havia tengut la idea... 110
Home, ¿i sent jo la padrina,
en formalitat se nega?
So Vicent, ¿que s'heu té a manco?
VICENT. Vosté no sap atra tecla...
MARIA. Pos mire, si és per el gasto... 115
VICENT. ¿Quins gastos...?
MARIA. Els drets de la iglésia[15]
únicament, que no munten...
VICENT. Tu, tu, tut...
MARIA. En mistos d'esca[16]

gasta vosté a la setmana
més que lo que val la festa. 120
Traga el compte: divuit qüens[17]
per al vicari.

VICENT. Astraleja[18]
debaes, ¡si no em ve de cara!

MARIA. I al re[c]tor divuit; no es crega,
lo justet, bateig de pobre; 125
els acolitets, els deixa
en un sou a cada u[19]
més contents...

VICENT. No passe pena...

MARIA. A l'escolà i al macip[20]
els sobra en mitja pesseta. 130
D'una lliura de confits,
la mitat per a Carmela,
la comare... i no li allargue
més de mig duro en l'estrena;
i els que sobren p'als amics, 135
¡que no eixiran a una armela!
Als xics de casa els enganya
en sis pastissets de crema.

VICENT. Vaja un modo d'enganyar-los;
i hu diu aixina tan sèria. 140

MARIA. ¿Per a què vol els diners?

VICENT. ¿Que jo tinc alguna renta?

MARIA. ¡Pues no sé! A quinzet per duro
i hasta a sisó per pesseta[21]
deixa vosté en lo Mercat. 145

VICENT. Mire, a mi ningú m'arregla.

MARIA. Per això no s'alborote,
que al cap no és[P] ninguna mengua
el fer una criatura[22]
cristiana.

VICENT. Ja hu sé.

MARIA. I entenga 150
que el xocolate bollint
està en la xocolatera,
i p'a el que no en vullga pendre,
he fet un lleu en salseta
i un estofao que, en tastar-lo, 155
dirà vosté: «açò és canella».
I això que a mi, en esta casa
mai me fan ni una finesa,
ni ma germana me diu:
«pren eixe mos i ofega't 160

en ell»; pues mire, jo sé
lo que porte ja a l'esquena,
i a l'aplegar estos casos...
Però, en fi, més que tinguera,
que al cap són molta família 165
i els guanys curts, pues la faena
d'un matalafer hui en dia
ja sabem hasta a on aplega.

VICENT. ¿Però i a mi què m'importa?

MARIA. Pues encara me rosega[23] 170
i diu que jo sóc tan basta,
i el meu nebot és tan bèstia...
No li paga ell al meu Quico
lo que per sa filla pena.
Jo a tot calle, per l'amor 175
d'una germana, mes crega'm,
¿vol que li diga una cosa?

VICENT. Ja m'ha dit mil i trenta[24],
i el dimoni que l'aguante,
perquè quan solta la llengua 180
és capaç de marejar
al Tritón de la Glorieta[25].

ESCENA III

Dichos y Toneta por la puerta de la izquierda.

TONETA. Tia, veja la comare...

MARIA. ¿Què vol?

TONETA. Del vapor[26] se queixa
i diu que mitja pastilla 185
se pendria begudeta.

MARIA. Xica, si hui s'ha begut
casi una xocolatera.

TONETA. Demana els polvos de murta[27].

MARIA. ¿No te'ls ha donat Pepeta? 190

TONETA. ¿Pos allò no era pebre negre?

MARIA. ¿Pebre negre? ¿Tu estàs cega?

TONETA. *[Apart]* ¡Calla, jo que els ha posat
en lo guisao! *[Alt]* Veja ella
si se'n recorda.

MARIA. Esta xica 195
no sap mai lo que se peixca.

Vase por la puerta izquierda.

ESCENA IV

Dichos y el tío Baltasar por la puerta del foro.

BALTASAR. Chiquilla, arruixa el carrer *Aparte a Toneta.*
enseguideta, i que mires
el aigua cap a on la tires,
no faces algun fanguer. 200
Baixarà don Federico,
que al fi me s'ha declarat.
TONETA. ¿I vosté no l'ha escamat?
BALTASAR. ¡Jo, escamar-lo!
TONETA. ¡Vaja un mico!
Si hu sap Quiquet...
BALTASAR. ¡Tu estàs loca! 205
No penses ja per favor
en eixe emblanquinaor.[28]
TONETA. Debaes malla[29].
BALTASAR. Punto en boca.
Tu l'olvidaràs ben prompte.
TONETA. ¡Olvidar-lo jo! En ma vida. 210
BALTASAR. Això queda per mon compte;
jo hu apanyaré.
TONETA. Enseguida.

Vase puerta izquierda.

BALTASAR. So Vicent...
VICENT. ¿Com entra aixina?
BALTASAR. Sort que el trobe.
VICENT. ¿Què li passa?
BALTASAR. ¿Coneix a donya Tomasa? 215
S'ha brindat a ser padrina.
VICENT. No caic... *[Apart]* ¿Qui serà eixa bruixa?
[Alt] ¡Però si en tal incumbència
compta sa cunyà!
BALTASAR. Paciència,
a l'atre hu pot ser.
VICENT. ¡Arruixa! 220
Ja vorà com se li queixa.
BALTASAR. ¡Vaja! Pos bonico fóra
desairar a esta sinyora.
VICENT. ¿La d'ací dalt?
BALTASAR. La mateixa.

VICENT. ¿Vosté se burla?
BALTASAR. Formal. 225
VICENT. Però si la seua traça
és de ser...
BALTASAR. ¿Donya Tomasa?
Persona molt principal.
VICENT. ¿Ja de *fijo* sap qui és?
BALTASAR. Home, segons el pelatge, 230
la conversació... i què més;
son marit té carruatge.
¡Eu! I de negat no peca,
pues de diverses nacions
té grans condecoracions: 235
ha corregut Ceca i Meca.
Quan estigué allà en los Bruscos [30],
crec que ha dit, prop de Moscova,
li donà el rei dels moluscos
la creu de l'Àguila bova. 240
VICENT. Si en relacions molt estretes
en eixa gent pot entrar...
BALTASAR. Me pense que Baltasar
no ha d'omplir més marfeguetes;
pues el fill, que es muy galán 245
i com un llibre s'explica,
amic, els ulls se li'n van
darrere la meua xica.
VICENT. ¿Ja en ells ha parlat?
BALTASAR. Jeroni 250
pot dir-ho, que mos trobà.
VICENT. Pues vosté que en castellà
solta uns termes del dimoni...
¡Poquet no l'envejaran
si s'efectua eixe nuc!
BALTASAR. Ahí té vosté per a on puc 255
vore'm jo en un *auge* gran.
VICENT. Home, ¿i de quina manera
en Quico s'heu va [a] arreglar?
BALTASAR. Que se'n vaja a emblanquinar
el trespol[q] de l'Albufera. 260
Mes seguint la relació
d'esta sinyora, com dic,
li he[r] nomenat a un amic,
home de suposició [31],
per a padrí; i a l'efecte, 265
preguntant per lo seu braç.
Jo li ha dit que és un subjecte

del que tot lo món fa cas.
VICENT. Que tinga modos al manco.
BALTASAR. Això és lo que busque, però... 270
VICENT. ¿I a qui ha compromés? ¿A Franco?
BALTASAR. ¿A quin Franco?
VICENT. Al datilero.

ESCENA V

Dichos y Quiquet por el foro.

QUIQUET. Salut.
BALTASAR. *(Aparte a Vicent)* L'emblanquinaor:
vorà en quanta melodia...
[Alt] ¿A qui busques? ¿A ta tia? 275
QUIQUET. ¿A ma tia? No sinyor.
Sols he entrat per contemplar
si estava vosté molt tou.
BALTASAR. *[Apart]* Pense que ve dret al bou.
[Alt] Explica't.
QUIQUET. So Baltasar, 280
encara que p'a mi és grilla [32],
perquè formal no pot ser,
¿vosté ha dit en lo carrer
que un comte es casa en sa filla?
BALTASAR. Tal volta; però jo he dit, 285
i és la pura veritat,
que al fi Toneta ha trobat
p'a casar-se un bon partit.
¿Tu te rius?
QUIQUET. La sang me gela
el sentiment, i l'agobio... 290
Diga, ¿i és cert que eixe novio
la portarà en carretel·la [33]?
BALTASAR. Carruatge i ben hermós
té en les hores [31] su papá.
QUIQUET. ¿Que és cotxero? Tot heu [s] fa 295
per a vore'm cavil·lós.
BALTASAR. Pues sí que el té.
QUIQUET. Bon profit.
BALTASAR. No són ninguns pela-gats,
que ells estan emparentats
en lo millor de Madrid: 300
i si els diguera: «esto quiero»
me feen sinse tardança...

QUIQUET. ¡Oi! Lo manco caballero
cubierto baix l'aigua. Xansa.
BALTASAR. Tu pots riure't i burlar-te, 305
però jo vullc dir-te Quico,
que te'n vages com un mico
con la música a otra parte.
QUIQUET. ¿Va formal?
BALTASAR. Com hu as oït.
QUIQUET. Si això cert poguera ser... 310
Mes de Tona vullc saber
hasta a on aplega el seu pit.
BALTASAR. Tona sap que eres un matxo[35]
que sols li duries fam,
i ha dit molt bé: «no pergam 315
este partit tan borratxo».
QUIQUET. Mes com jo no sóc tampoc
dels que es deixen rebolcar,
ja li pot vosté resar
al que m'ha guanyat el joc. 320
BALTASAR. ¿Tu? ¡Vaja un *majo* d'estopa[36]!
QUIQUET. ¡So Baltasar, no m'irrite!
BALTASAR. ¡I ell pareix que necessite
quatre regiments de tropa!
QUIQUET. Mire, açò tot són raons 325
i a mi, parlar no m'agrà:
lo que fuere sonará.

Vase por el foro.

BALTASAR. Pues, alivia't, i expressions.
¡Com en amenaces vinga...!
VICENT. Tampoc li falta raó. 330
BALTASAR. Home, si no té un sisó[37],
¿quina raó vol que tinga?

ESCENA VI

Dichos, Doña Tomasa y Federico por el foro derecho.

D.ª TOMASA. Felices...
BALTASAR. ¡Doña Tomasa!
FEDERICO. ¿Como está usté...?

Dándole la mano a Baltasar.

BALTASAR. Sí... señor...
FEDERICO. ¿Y usté?
VICENT. Sí... señor...
BALTASAR. ¡Qué honor 335
tan grande para mi casa!
D.ª TOMASA. Vecino, aunque todavía
para el bautizo no es hora,
mientras, veré a la señora.
BALTASAR. ¡Cuánta genealogía! 340
VICENT. *[Apart]* Ja la soltà.
BALTASAR. Estoy confuso,
y siento, doña Tomasa,
el ir así de por casa,
és dir con la ropa d'uso.
D.ª TOMASA. Calle, por Dios...
FEDERICO. ¡Que simpleza! 345
D.ª TOMASA. De cumplidos no hago caso...
Ja ve usted cómo yo paso:
le trato a usted con franqueza.
Señores, me es enfadosa
la etiqueta y la detesto. 350
FEDERICO. Y yo también.
VICENT. Por supuesto.
BALTASAR. Sí ques' muy empalagosa.
D.ª TOMASA. El Barón de la Divisa...
BALTASAR. ¿Quién?
D.ª TOMASA. Mi primo. Es lo más llano...
BALTASAR. *(Aparte a Vicent)* ¡Vosté que com un gitano 355
va en mànegues de camisa!
VICENT. *[Apart]* ¡Estic com una escarlata[38]!
BALTASAR. ¿Conque el Barón su pariente
tiene el genio tan corriente?
D.ª TOMASA. Con todo el mundo se trata. 360
BALTASAR. Pues dígale usté que pase.
D.ª TOMASA. Si está en Madrid... ¡Qué ocurrencia!
BALTASAR. Ya: pertenese a la clase
de la alta... circunferensia.
FEDERICO. ¿Y Antonia?
BALTASAR. Luego saldrá. 365
D.ª TOMASA. Vecino, con Antoñita
me tiene este chico frita;
siempre preguntando está
por ella con impaciencia.
FEDERICO. ¡Si fuera a mi amor cruel! 370
BALTASAR. Y ella pregunta por él
con igual reminisensia.

Pues, novios muy prinsipales
me despresió; aquí es testigo. *Señalando a Vicent.*

D.ª TOMASA. Caprichos.

BALTASAR. Lo que yo digo: 375
epopeyas naturales.

D.ª TOMASA. A su edad, los arrebatos
del amor...

BALTASAR. ¡Tienen un brío!

FEDERICO. Le traigo aquí los retratos
de papá, mamá y el mío. 380

D.ª TOMASA. Federico, ¿a quién dirás *Señalando al So Vicent.*
que le parece el señor?

VICENT. *[Apart]* ¡Quin atra!

FEDERICO. ¿Al Corregidor[39]?

D.ª TOMASA. A tu padrino, don Blas.
Y a propósito, vecino, 385
¿hubo algún inconveniente
en la elección del padrino?

BALTASAR. ¿Quién mejor que... don Visente?

D.ª TOMASA. ¿Conque acepta usted ese cargo?[40]

VICENT. ¿Què diu?

FEDERICO. ¿Este caballero? 390
Muy digno le[u] considero.

BALTASAR. Y tiene mechón[41] de largo.

VICENT. ¿Yo? Pero si Baltasar
lo dise en broma; usté advierta...

BALTASAR. Nada, va por descubierta: 395
el señor quiere gastar
poco, y ése es el empacho.

VICENT. *[Apart]* ¡Home!

D.ª TOMASA. Yo soy justamente
de su opinión, don Vicente.

VICENT. ¿Però vosté està borratxo? *A Baltasar.* 400

D.ª TOMASA. Pues cuerdo no me parece
echar en esta ocasión
la casa por el balcón,
cuando con este van...

BALTASAR. Trese.

VICENT. *[Apart]* ¡En quin compromís me fica! 405

BALTASAR. *[Apart]* ¿I la honra[42] que li cap?
Y andando el tiempo, qui sap...

VICENT. *[Apart]* Ara és lo que a mi me pica.

D.ª TOMASA. Mas, yo a todo me acomodo;
si usted se quiere lucir... 410

BALTASAR. Aquí se puede desir
que el padrino lo hase todo[43].

VICENT. *[Apart]* Bon principi. *[Alt]* Entre vesinos
con poco se hase uno afuera.
D.ª TOMASA. Pero no de una manera 415
que nos tengan por mezquinos.
A mí, nada de regalo.
VICENT. ¿A usté?
D.ª TOMASA. Nada; lo suplico.
Usted obsequie a Federico... [44]
BALTASAR. ¡Pues!
VICENT. *[Apart]* Si poguera en un palo... 420
D.ª TOMASA. Cualquier bagatela...
VICENT. Bien.
D.ª TOMASA. Los dulces con profusión;
si hay niños...
BALTASAR. Un batallón.
VICENT. *[Apart]* ¡M'he ficat jo en mal belén! [45]
D.ª TOMASA. ¡Ah! Si no tuviera el coche 425
en Castellón mi marido,
en coche hubiéramos ido.
VICENT. Com és a boquita noche,
en un instante los dos
a pie podemos pasar; 430
la iglesia está aquí al girar.
D.ª TOMASA. ¡Ay! No lo permita Dios.
Mi decoro no consiente
presentarme así...
BALTASAR. Es verdad.
D.ª TOMASA. Y, después, la vecindad 435
¿qué diría, don Vicente?
BALTASAR. ¡Don Visente, qué diría!
¡Y aquí que tienen más vana! [46]
VICENT. Bien, logaré una tartana.
[Apart] Pos m'ha eixit la loteria! 440
(A Baltasar) Vosté m'afonda en lo clot.
D.ª TOMASA. En la persona repare...

Pepeta con dos o tres platos en la mano, un vaso y algunas jícaras.

PEPETA. La So Jerònima, pare,
diu que no té més que un got [47].
BALTASAR. ¡Vés-te'n, dimoni!
D.ª TOMASA. ¿Qué pasa? 445
PEPETA. ¿Jo tinc culpa?

Vase por la puerta izquierda.

D.ª TOMASA. ¡Pobrecilla!
Vas a romper la vajilla.
BALTASAR. *[Apart]* ¡Què dirà donya Tomasa!
[Alt] La haría en cuatro pedasos:
lo que con ellas padesco... 450
como en casa p'a el refresco
no tengo bastantes vasos...
los ampré[48] arriba.
D.ª TOMASA. Mal hecho.
(A Vicent) ¿Pues no ha de mandar usted
por helados al café? 455
VICENT. El helado daña el pecho.
D.ª TOMASA. Don Vicente, en tales casos
el sorbete es lo decente.
BALTASAR. Sí qués verdad don Visente.
VICENT. *[Apart]* ¡Home ja estic hasta els nassos! 460
[Alt] Pero es que la cosa pasa
del coto[49], y se pone seria.
D.ª TOMASA. Vaya, no tanta miseria.
BALTASAR. *[Apart]* ¡Què dirà donya Tomasa!

ESCENA VII

Dichos y la tía Maria por la puerta de la izquierda.

MARIA. No he vist desorde més gran 465
que el d'esta casa en ma vida.
¿Qui haurà segut el dimoni
que en compte d'una pastilla
de xocolate, ha ficat
una botifarra aixina 470
dins de la xocolatera?
¿Ací els de dalt? Quan jo dia...
Ja m'han llevat el humor.
BALTASAR. Bien, el nombre que usté diga.
MARIA. Muy buenas tardes.
D.ª TOMASA. Muy buenas; 475
¿lo pasa usted bien, vecina?
FEDERICO. ¿Cómo está usted? *Dándole la mano.*
MARIA. Siempre tiesa.
[Apart] ¡Jesús, quina retafila!
D.ª TOMASA. Si ha de ser a mi elección
el nombre, yo le pondría 480
el que lleva mi sobrino,

el marqués de la Clavija.
BALTASAR. Pues bien, ése.
VICENT. Quansevol.
D.ª TOMASA. ¡Oh, tiene mucha armonía!
Godofredo.
BALTASAR. ¿Gorrofeo? 485
VICENT. ¿Golo...?
MARIA. Gordol... En ma vida
podré jo dir eixe nom.
D.ª TOMASA. Es francés...
BALTASAR. ¡Ah! Ya desía
yo que era así... muy... intrínsico
y parese que no diga... 490
D.ª TOMASA. Pues en su defecto, Arturo.
BALTASAR. Ese, Arturo.
MARIA. No li lliga
tampoc al teu xic.
D.ª TOMASA. ¿Por qué?
BALTASAR. ¡Dona, per Maria Santíssima!
MARIA. ¡Arturo el matalafer! 495
Tot el món preguntaria:
¿això és títul de col·loqui?
BALTASAR. ¡Mariquita, Mariquita!
MARIA. A mi no m'afixques[50] lletres:
ja saps que em diuen Maria. 500
BALTASAR. *[Apart]* ¡Qué dira doña Tomasa!
[Alt] Don Visente, por si olvida
la tartana y los confites...
VICENT. Después...
MARIA. *[Apart]* ¿Quina lletania
es esta?
FEDERICO. Yo mismo iré. 505
VICENT. Grasias.
D.ª TOMASA. Dices bien, avisa
en nombre de don Vicente.
VICENT. Pero...
FEDERICO. La confitería
y el café están a la vuelta.
VICENT. Si yo también ando aprisa. 510
BALTASAR. Deixe'l.
VICENT. *[Apart]* ¡Animetes santes!
MARIA. *[Apart]* ¿Però açò que significa?
FEDERICO. ¿Conque dos tartanas?
VICENT. *[Apart]* ¡Home!
D.ª TOMASA. Si alguno de la familia
quiere venir...

VICENT. No hasen falta. 515
BALTASAR. Es verdad.
FEDERICO. Hasta la vista.

Vase por el foro.

VICENT. *[Apart]* ¡No se trencarà les cames!
[Alt] Voy a mudarme en seguida.

Vase por la puerta derecha.

ESCENA VIII

Doña Tomasa, Baltasar y Maria.

MARIA. Però explica'm què vol dir
tota esta tracamandana[51]. 520
BALTASAR. Mujer, tú en todas las cosas
quieres ficar la cuchara.
¿Què t'importa a tu del nom
ni de res? Doña Tomasa,
¿vamos a ver a la esposa? 525
D.ª TOMASA. Bien.
MARIA. ¿Que no m'importa? Aguarda.
¿Conque és dir que a la padrina
no li correspon...?
BALTASAR. En babia
estás. Como no te he dicho
de que aquí doña Tomasa 530
y mi amigo don Visente
son los padrinos... Tin calma,
a l'atre hu seràs; ja saps
que en cumplir al any, no marra.
MARIA. Això encara està per vindre. 535
BALTASAR. ¡Un terno[52] que fora!
MARIA. ¡Vaya!
¿Conque yo a falta de buenos?
Primer s'acaba la casa.
D.ª TOMASA. ¿Pero que dice? Yo apenas
entiendo media palabra. 540
MARIA. Pues para que usté m'antienda...
BALTASAR. Maria...
MARIA. Las cosas claras:
bien sabe toda la calle,
digo, y no es por alabansa,

que a no ser por mí... 545

BALTASAR. ¡Jesús!

MARIA. Os trauria la carpanta
moltes voltes a ballar[53];
pues con todo eso, me tratan
como a rabo de borrego[54].

D.ª TOMASA. Pero, hija, usted se inflama... 550

BALTASAR. ¡Si es lo más incombustible!

MARIA. De desaires ya estoy farta...
Lo menos hase dies meses,
cuando tuvo a Baltasara,
ya quedé yo en ser padrina 555
del que por ahora tocaba.

D.ª TOMASA. ¿Diez meses?

BALTASAR. Ya es de cajón.

MARIA. En eso tienen desgrasia;
i és dir, que usté se presenta
hoy con sus manos lavadas... 560

D.ª TOMASA. ¡Pero vecina, por Dios!
Si yo no sabía nada...
Don Baltasar...

BALTASAR. Pues si ella
sabe que no le hará falta.

D.ª TOMASA. Calle usted, de ningún modo. 565
¡Ah! Yo soy muy delicada.

BALTASAR. Señora...

D.ª TOMASA. Don Baltasar,
no hablemos ya una palabra
del asunto.

BALTASAR. ¡Voto a Minos[55]!

D.ª TOMASA. Si es igual.

BALTASAR. ¡I a tanta gala 570
que heu tenia!

D.ª TOMASA. Sin embargo,
como estas cosas me agradan,
al bautizo asistiré
y luego al refresco.

BALTASAR. ¡Vaya!
Pues no faltaba otra cosa; 575
¿entremos a ver a Paca?[v]

Vanse por la puerta de la izquierda.

MARIA. ¡I ell que no fea compte
de dir-me ni una paraula!
¡Quin atre el tio Vicent!

Però ha caigut en la trampa. 580
Arreglem-se que es fa tard.
Digo, ¡i que aniré en tartana!

ESCENA IX

Federico por el foro, seguido de un mozo, que llevará una bandeja de dulces, y un chico con un pañuelo lleno de cucuruchos. Luego, el tío Vicent por la w puerta de la derecha.

FEDERICO. En diez minutos los más
hice todos los encargos;
seguro que don Vicente 585
no quedará disgustado
de mi comisión. A ver,
aquí puede usted dejarlo.

Al mozo, que deja la bandeja encima de la x mesa.

Trae, chiquillo. A ti el padrino
luego te dará unos cuartos. 590

Tomándole el pañuelo.

Vaya un carácter el mío;
siempre atento, me complazco
en servir a todo el mundo.

VICENT. ¿Qui em fica en estos fandangos? *Saliendo de*
¡Pillar-me així, de sorpresa! *su cuarto.* 595
I me va a costar lo manco
trenta quinzets.

FEDERICO. Don Vicente...

VICENT. Pronto ha ido usté.

FEDERICO. ¿Yo? Volando.
Todo está aquí.

VICENT. ¡Mare meua!

Viendo la bandeja y cucuruchos de encima de la mesa.

¡Pero, hombre! ¿Usté qué ha mercado? 600

FEDERICO. Lo indispensable: confites

seis libras, para arrojarlos
a los chicos.

VICENT. ¿No más seis?

FEDERICO. Y para los convidados
estos dulces, casi nada: 605
azucarillos...

VICENT. ¿Bolados[56]?
¡Si eso son todo engañifas!

FEDERICO. Pero hay bizcochos borrachos,
yemas, y a la catalana
mire usted qué ricos palos... 610

VICENT. *[Apart]* ¡Cristo! Jo, a la valenciana
si poguera en un gaiato...
¡Quina heretgia!

FEDERICO. Más tarde
traerá un mozo los helados.

VICENT. Pero habiendo agua potable... 615
¡Y eso muntará...!

FEDERICO. Tres cuartos
como quien dice: sesenta
y cinco reales.

VICENT. Vamos...
[Apart] ¡Sant Cristòfol, advocat
dels lladres[57]!

FEDERICO. A este muchacho 620
puede usted... El carruaje
en la calle está esperando.

El tío Vicent le paga al mozo, y al chico y se van por el foro.

ESCENA X

Dichos y por la puerta de la izquierda, Baltasar, Doña Tomasa, Toneta, la Comadre llevando en brazos a un niño recién nacido; Pepeta y Nelet por la puerta del foro, luego la so Maria.

D.ª TOMASA. Siendo faetón, podemos
ir con más comodidad.

PEPETA. ¡Pare, a la porta hi ha un cotxe! 625

BALTASAR. Vés-te'n dins.

PEPETA. Jo vullc anar.

VICENT. ¡Un cotxe! ¡Cristo me valga!
¡Este home està condemnat!
TONETA. ¡Quina gent! ¡Tots a les portes 630
estan cap ací mirant!
D.ª TOMASA. Don Vicente, yo lo siento...
VICENT. *[Apart]* Jo crec que vaig a plorar.
BALTASAR. ¡Repare'l! ¡Déu el beneixca!

Enseñando el niño al tío Vicent.

VICENT. Plante-se'l vosté en lo nas.
BALTASAR. ¿A qui dirà que li sembla? 635
VICENT. ¿A qui li té que semblar?[y]
A un ninot dels que ven Coqui[58]
en la fira de Nadal.
NELET. Pare, ¿jo aniré en lo cotxe?
BALTASAR. Los voy a descuartisar. 640
D.ª TOMASA. Déjelos usted...
BALTASAR. Senyora...[z]
NELET. Pues darrere [del] tio Pere[59]
anirem jo i Baltasar.
BALTASAR. *(A la Comadre [pel xiquet])* Carmela, a [e]spaiet no
plore, que té el melic molt unflat. 645
FEDERICO. Volveré cuando se marchen.

A Toneta, dándole unos retratos.

Los retratos aquí están;
que me espere usted solita.

Vase por el foro.

MARIA. ¿Què, ja estem tots aviats? *Saliendo.*
BALTASAR. ¿Quin nom li posem a l'últim? 650
Diga vosté.

A Vicent.

VICENT. ¿Jo? *[Apart]* Caifás.
BALTASAR. ¿Cuál dijo usté? ¿Mauregato? *A doña Tomasa.*
MARIA. ¿Que el xic és fill d'algun gat?
Cosé María Visente
Cucarella i Melià. 655
Eixe se li posa. Andando.
VICENT. *[Apart]* Esta hu vol tot arreglar.
[Alt] Usté y yo, mano a mano *A doña Tomasa.*
habremos de ir.
D.ª TOMASA. ¡Ojalá!

Pero es aquí Mariquita
la madrina. 660

MARIA. ¿Pues no hu sap?

VICENT. ¿Aquí estamos en Ginebra[60]
o volen que perga el cap?

D.ª TOMASA. Postergar yo a Mariquita
yo no debo...

BALTASAR. Claro está... 665

VICENT. Pues entonses, por mi parte
bien pueden disimular,
pero em retire en los cònsuls[61].

MARIA. A que si solte jo el gall...

BALTASAR. *[Apart]* No el soltes. *[Alt]* ¿I, ara, d'a on 670
trauré un padrí?

VICENT. L'escolà
mateix hu pot ser.

BALTASAR. ¡Díos mío!

TONETA. Estos xics ja s'han menjat
vuit bolaos. Largo d'ací...

BALTASAR. Si els deixen, se menjaran 675
hasta la *bandeja*.

D.ª TOMASA. Vamos,
don Vicente, si es igual...

BALTASAR. Intermita usté sus... vértebras[62] *A doña Tomasa.*

MARIA. ¡Poquet no li pregaran,
i falta no en fa ninguna! 680

D.ª TOMASA. El gasto lo hizo usted ya,
y de todas las maneras
yo lo agradezco.

BALTASAR. ¿Qué más
quiere, amigo don Visente?

VICENT. Por usté me allano. Avant. 685

BALTASAR. Açò no és més que una volta...

VICENT. En quant veja escopinyar[63]
a sa muller, d'esta casa
me n'ixc i no torne mai.
En marxa.

MARIA. Gràcies a Déu; 690
Toneta, vés arreglant
mentres lo que faça falta.

Tomando algunos cucuruchos de confites. Vanse todos por el foro.

ESCENA XI

Toneta disponiendo todo según marca el diálogo. Luego, Quiquet.

TONETA.[A] Bueno. Lo primer, posar
la taula; però és tan curta
que tots ací no cabran. 695
Calla, afegirem esta atra...
I és més baixa; no li fa.
Els xiquets, en dos caïres
i esta post, no estaran mal.
Demanar atres tovalles 700
és lo que s'hem olvidat.
Pues, senyor, en l'alasena
tenedors no en trobe cap.
¡Com ací en los cinc apòstols
tot lo món suca en lo plat![B] 705
¡Quina hermosura de dolç!
Hui, els morros se lleparan
a la salut del padrí.
De rumbós la vol tirar
el so Vicent. Esta pera, 710
i un tros de carabassat,
açò, guardem-li-hu a Quico.
¡Content el pobre estarà
a lo que m'ha dit mon pare!
¿Pues si aplegara a dubtar 715
del meu carinyo? Impossible:
lo massa que el vullc ja hu sap.
Eu, ací falten caïres;
allà dins ne quedaran.

Desaparece un momento por la izquierda, saliendo luego con tres o cuatro sillas.

QUIQUET. ¡Bovo estic! ¡En faetó *Saliendo.* 720
van a la iglesia! No falla:
Quico, com un sac de palla
t'has quedat en un rincó.
Ací ve: voto a m'agüelo,
i és capaç que encara em xiule 725
si em veu ple de desconsuelo.
Quico, tot manco fer riure.

TONETA. *[Apart]* ¿Ell a estes hores?
QUIQUET. *[Apart]* ¡Culebra![64]
TONETA. *[Apart]* ¡Quin sunyo[65]! ¡Tot s'heu cregué!
¡Calla, i m'ha vist! Jo et faré 730
passar un rato de febra.
QUIQUET. *[Apart]* ¡Res me diu; tant de palique
com tenia!
TONETA. *[Apart]* Si no espleta[66]
esperant que jo m'explique,
que pose la veu[C] grosseta. 735
QUIQUET. Donya Antònia, ¿està de morro?
TONETA. ¿Què volia vosté?
QUIQUET. Dóna...
Dir-li siga enhorabona,
que la vorem prompte en gorro.
TONETA. Moltes gràcies. *[Apart]* Sicatero[67]: 740
tot li hu fa dir el coratge.
QUIQUET. Diga'm, ¿per al carruatge
necessita algun cotxero?
TONETA. Home, si es deixa el ofici
i al meu sinyor li acomoda... 745
Mes, com patix d'este vici *Acción de beber.*
pot caure baix d'una roda.
QUIQUET. ¡So falsa!
TONETA. ¡Veja en qui parla!
QUIQUET. ¿Conque encara té valor
p'a riure's del meu dolor? 750
Si jo devia aufegar-la[D]...
Después diuen si u li creua
la cara...
TONETA. ¿Tu? ¡Por supuesto!
¡Què prompte ha tirat el resto! *Con amargura.*
Desagraït.
QUIQUET. Prenda meua, *Viéndola próxima a llorar.* 755
Ton pare m'ha fet dubtar...
Perdona: en quan me sossegue...
Veus: vullc plorar i m'aufegue
¡perquè no em veges plorar!
Parla'm, digues, ¿no delire? 760
¿Sempre tu has segut lleal[E]?
TONETA. Eres un tros d'animal.
QUIQUET. ¿Animal m'has dit? Respire.
TONETA. ¡Després de tanta amargor
com per ell me fan patir! 765
¡Després que me veu transir
i pedre llustre i color!

QUIQUET. Si el teu color han trencat
les penes que per mi passes,
gira carta al dos d'espases [68], 770
¡veges jo com m'ha [F] quedat!
¿Tu dius que patixes?
TONETA. ¡Massa!
QUIQUET. ¿I jo, que ans que el dia ratlle
ja estic fent el pasacalle
per la porta de ta casa? [G] 775
Si una faena es presenta
i en tu pense, estic tan fals,
que done una mà de calç
i una atra de fum d'impremta [69].
¡P'acabar de pedre el tino, 780
sols me faltava eixe novio!
TONETA. No passes ningun agobio.
QUIQUET. ¿Diuen que és tan lechugino [70]?
TONETA. ¿Vols vore'l?
QUIQUET. ¡Com! ¿A on està?
TONETA. Per a que es rigam un rato, 785
te guarde ací el seu retrato
i el de su papà i mamà.
QUIQUET. Voràs en quant jo el repare...
TONETA. Mira'l: un mico i ell, dos.

Dándole un retrato.

QUIQUET. Lo que té és cara de gos 790
arbelloner [71].
TONETA. ¿I son pare?

Dándole otro retrato.

QUIQUET. ¡Jo conec a este pardal!
¿A on l'he vist jo? ¡Cristo mío!
¡Ja caic! ¡Este és aquell tio
que m'arrancà a mi el quixal! 795
TONETA. ¿Quan?
QUIQUET. En Castelló va ser,
fa un mes, eixint dels novillos.
¡Si anava per lo carrer
en cotxe, bombo i platillos! [72]
Quan ení a la fira...
TONETA. ¿És cert? 800
QUIQUET. Xica, tan cert com hi han parres;
encara em fan mal les barres...
¿A vore eixe paper verd?

Tomándole un papel en forma de prospecto, en el que estaban envueltos los retratos.

¡Igual als que repartia!
Ací els *prodigios* relata 805
d'uns polvos a real de plata
que hu curen tot en un dia.
¡Pos m'acabe de morir!

Guardando el papel en el bolsillo.

¡Conque és este el personaque!
TONETA. No debaes ell me sol dir: 810
«mi papá tiene carruaque».

ESCENA XII

Dichos. Federico por el foro.

FEDERICO. Ya me tiene usted aquí.
QUIQUET. ¿Este és el home?
TONETA. ¡Per Déu!
QUIQUET. Ja se pot posar en creu [73].
TONETA. Quico, riu-te i creu-me a mi. 815
FEDERICO. ¿Vio usted mi retrato? ¿Y qué,
le gusta?
TONETA. Pst...
FEDERICO. Yo confío,
a trueque del busto mío,
tener el busto de usté. [H]
TONETA. ¿Yo retratarme de gusto? 820
Ni de disgusto tampoc.

Viendo a Quico que habrá hecho un movimiento brusco.

FEDERICO. ¿No está usted sola?
QUIQUET. *[Apart]* ¡Sant Roc!
FEDERICO. *[Apart]* Vaya, casi me da un susto.
[Alt] ¿Quién es...?

A Tona, indicándole a Quico.

QUIQUET. *[Apart]* Me ratlla els budells...
TONETA. Un amigo verdadero. 825
FEDERICO. ¿Como está usté, caballero?

Acercándose receloso a Quico y dándole la mano.

QUIQUET. Home, talle's els cabells[74]. *De mal humor.*
FEDERICO. No gasta humor... *A Toneta.*
TONETA. A vegaes...
FEDERICO. Caramba, ha puesto un hocico...
TONETA. Pues mire usté, es un buen chico... 830
QUIQUET. *[Apart]* ¡Com se n'entre en les pedraes...![75]
FEDERICO. Lo dice usted con un fuego...
Cuidado, que soy celoso;
no me haga usté hacer el oso,
porque si a saberlo llego... 835
TONETA. ¡Vaja un home de *pujansa*!
FEDERICO. Mal conoce usted, Antoñita,
mi genio.
QUIQUET. Això serà xansa.
TONETA. ¿Acaso me mataría?
FEDERICO. Tal vez fuese humanitario 840
con usted, pero, ¡canario!,
al rival me lo comía.
Cuidado con Federico
si hay alguno que se ufana.
QUIQUET. ¿A on t'has ficat, sargantana? *Poniéndose enfrente.* 845
Pos, sinyor, ací està Quico.
FEDERICO. ¿Se zumba[76] usted?
QUIQUET. ¡Si me sumbo!
TONETA. ¿I hu prens fort? *A Quiquet.*
QUIQUET. Abans de res,
¿vol dir-me, sinyor marqués,
de quina alçà vol el tumbo? 850
FEDERICO. No comprendo a este avestruz...
¿Usted qué pretende aquí?
QUIQUET. Me s'antoixa un garrofí.
Escolte, y póngase en crus.
Usté sueña a totes hores, 855
pues d'esta prenda que mira
sóc jo el dueño.
TONETA. I no és mentira.
QUIQUET. ¿Està sord o menja móres[77]?
FEDERICO. Su ignorancia me exaspera.
Este gentecilla ingrata 860
no conoce con quién trata,
¡y me toma por cualquiera!
QUIQUET. ¿No el conec i d'esta barra
casi son pare me priva?

¡Xansa, encara la geniva 865
tinc com una botifarra!

FEDERICO. Antonia, mal que te cuadre[I]
vendrás conmigo al altar.

TONETA. Per loco el van a lligar.

QUIQUET. Home, amague's i no lladre. 870

FEDERICO. Cuando sepa su papá[J]
la trama que descubrí...

TONETA. Mire, ya vienen aquí,
cuénteselo a su mamá.

Asomándose a la puerta del foro.

¡Jesús, quina faramalla! 875

QUIQUET. Tinga, ja que tant li cou
¿vol un grapaet i prou,
a vore si aixina calla?

Se oye por dentro gritar a los chiquillos «un grapaet i prou». [78]

ESCENA XIII

Dichos, y salen por la puerta del foro Maria, Carmela, Baltasar, Vicent y Doña Tomasa, rodeados de una multitud de chiquillos y convidados al refresco. Quico y Federico colocados a derecha e izquierda en segundo término.

CONVIDAT 1. Siga enhorabona. *A Maria.*

MARIA. Gràcies,
gràcies.

CONVIDAT 2. So Vicent, molts anys 880
que vosté en coses tan bones
s'emplee.

MARIA. Passen avant,
vegen a Quica si volen,
i en seguida a refrescar.

BALTASAR. Però el van a fer xixines; 885
anem, prou l'han besucat.

A las mujeres, que tomarán en brazos al niño, dándole muchos besos[K].

Los convidados y la comadre con el niño vanse por la puerta izquierda, suponiendo que entran a ver a Quica.

NELET. ¿No me'n dóna un grapaet? *Al so Vicent.*
VICENT. ¡Si et pegue un calbot, voràs!
NELET. ¿I vosté? *A doña Tomasa.*
D.ª TOMASA. ¡Jesús, qué nube...!
BALTASAR. Vinga, fuixcau de davant. 890
VICENT. M'han desgarrat les bolxaques;
maleïts... ¡una y no más!
D.ª TOMASA. Es mucha descortesía
la de su cuñada.
BALTASAR. ¡Ai!
Ya lo ha visto usté, señora; 895
hasta que me hase montar
en férula[79], no descansa.

Durante este diálogo, Toneta y la so Maria, entrarán y saldrán por la segunda puerta de la izquierda, que figura ser la de la cocina, sacando el chocolate, platos, una cazuela, etcétera, y lo irán colocando encima de la mesa.

QUIQUET. ¡Pos no n'hi han xics que digam!
D.ª TOMASA. Pero por Dios y la Virgen,
¡no permitirme arrojar 900
a los chicos ni un confite;
y con la amabilidad
que le pedí un cucurucho!
VICENT. Jo encara no els he tastat.
Els que em fiquí en la bolxaca, 905
sinse saber com ni quan
volaren.
D.ª TOMASA. ¡Esa mujer
me tiene un odio mortal!
Ya ve usted, yo soy prudente,
mas como abuse, sabrá 910
quién es la de Pasamonte.
BALTASAR. Vaya, déjela usté estar
y sentémonos, señora.

Sentándose a la mesa, y viendo a los chiquillos ocupando todas las sillas de la mesa.

Prompte s'han acomodat
estos xiquets...

D.ª TOMASA. Federico,
¿qué tienes, hijo?

BALTASAR. Es verdad,
¿què hace usté ahí tan sólido[80]?

FEDERICO. Estoy dado a Barrabás,
pero después del refresco
hablaremos.

Sentándose al lado de su mamá.

D.ª TOMASA. ¿Qué tendrá?

MARIA. *[Apart]* ¡Vaja una satisfacció!
Ni siquiera han aguardat
als demés per a sentar-se.

D.ª TOMASA. Don Vicente...

Indicándole que se acerque a la mesa.

BALTASAR. ¡Home, anem!

VICENT. Vaig.
[Apart] ¡Al manco no heu pergam tot!

MARIA. El xocolate a un costat,
per a les dones. Vosatros
els dits s'aneu a xuplar
en esta salseta.

BALTASAR. Guapo:
¡Lleu en salsa! ¡Què dirà
donya Tomasa!

MARIA. Tu, Quico...

Llamándole para que se acerque.

BALTASAR. ¿D'a on ix eixe condemnat?

QUIQUET. Gràcies...

MARIA. ¿I això?

QUIQUET. Cuide als xics.

Haciéndoles plato a los chicos, que se habrán colocado alrededor de las sillas y la tabla. Maria se acerca a la puerta izquierda y llama a los convidados, que saldrán con la comadre,

tomando todos asiento alrededor de la mesa.

MARIA. ¿Però esta gent té vergonya?
So Jerònima, tio Blai, 935
vostés, ixquen que açò es gela.
¿No traus el vi?
TONETA. *[Apart]* ¡Què diran!

ESCENA XIV

Dichos y los Convidados.

MARIA. [L] Trau-lo, que ací són de casa.
Jo, al seu costat.

Sentándose al lado del tío Vicent.

VICENT. ¡Quina prenda!
MARIA. ¿Ja estem tots?
BALTASAR. *[Apart]* ¡Donya Tomasa 940
dirà que açò és una tenda!
CONVIDADA 1. Estes tovalles, Ramona, *A la que tiene al lado.*
si al riu saberen anar... [81]
D.ª TOMASA. El guiso quiero probar,
sólo por gusto.
MARIA. *[Apart]* Fartona. 945
BALTASAR. No carregue usté dél massa,
que es muy indómito.
CONVIDADA 1. [M] ¡I tant!
CONVIDADA 2. La llengua m'està secant.
MARIA. ¿Què és això tanta carassa?

Al ver un gesto horrible que hará doña Tomasa apenas pruebe el guiso.

D.ª TOMASA. Esto es hiel...
MARIA. ¡S'ha tornat loca! 950
D.ª TOMASA. ¡Agua, por Dios!
CONVIDADA 1. ¡Quina escama!
CONVIDADA 2. No es pot passar.
VICENT. Jo la boca
la tinc com una retama [N].
Acosteu el vi.
QUIQUET. *[Apart]* M'alegre.

MARIA. Perquè ella heu diga...
BALTASAR. Jo hu dic. 955
TONETA. *[Apart]* ¡Ai, els polvos del melic,
que els posí per pebre negre!
MARIA. Vostés me fan quedar lletja
perquè esta pobra sinyora
és una amuntonaora[82]. 960
BALTASAR. ¡Maria!
MARIA. Y me pongo derecha[83] *Levantándose.*
p'a desirle en su lenguaje
que no mos faça la Marta[84],
pues mai s'habrá visto farta
d'arrós en cholva[85] y potaje. 965
D.ª TOMASA. Ya la paciencia perdí.

Levantándose y saliendo fuera del círculo, seguida del tío Vicent y de Baltasar.

BALTASAR. Señora...
D.ª TOMASA. Diga... *Con descoco.*
MARIA. ¿Què vol?
BALTASAR. ¡Hui me penge del trespol!
D.ª TOMASA. ¿Por quién me toma usted a mi?
MARIA. ¡Vaja un respingo! [o]
BALTASAR. ¡Fiera![86] 970
D.ª TOMASA. ¡Deslenguada, impertinente,
zafia, grosera, imprudente,
grandísima rabanera![67]
VICENT. Li abaixa els galls als talons.
FEDERICO. ¡Atrevida, qué insolencia! 975

Levantándose y poniéndose al lado de su mamá. Todos se levantan.

QUIQUET. ¿És dir que en esta pendència
prenen part els pantalons?
¡Entonces, ací està Quico!

Poniéndose frente a Federico.

FEDERICO. Sitio y hora.
QUIQUET. ¡Manco mímica!
BALTASAR. Repare, don Federico, 980
que mi mujer está empírica.[88]
FEDERICO. Por este vil..., lo sostengo,
se ve Antonia perseguida.
BALTASAR. ¡Y sabiendo que la tengo

con usted interrumpida! 985
¡A un hombre de tanta clase
como el sinyor!

QUIQUET. ¿Vol callar?
Llixca, tio Baltasar,
i no faça més el ase.

Dándole el prospecto que se guardó en la escena de los retratos.

BALTASAR. Ací diu: «No más verrugas, 990
polvos de la Gran Batavia [89],
pastillas contra la rabia,
destrucción de las orugas...»
¿Què vol dir?

QUIQUET. Vaja una ganga:
pregunte-li-hu al sinyor, 995
pues son pare és l'inventor
de tota eixa moxiganga.

BALTASAR. ¡Com!

VICENT. ¿Què diu?

BALTASAR. Però... *A doña Tomasa.*

D.ª TOMASA. En efecto,
todos esos polvos son
de mi marido invención: 1000
así lo dice el prospecto.

BALTASAR. ¿Pos y las decorasiones
y tétulos que contaba?
¿No dijo usté que él estaba
premiao por tantas nasiones? 1005

D.ª TOMASA. En Marruecos, sí señor,
le dieron, y no hace mucho,
el Cordón del Avechucho [90].
¡Le sacó al Emperador
un quijal descomunal! 1010

BALTASAR. ¡También saca...! [P]

D.ª TOMASA. Y orifica [91].
¡Si él a todo se dedica!

VICENT. ¡Pos no m'han tret fluix quixal
per vosté!

BALTASAR. ¿Tinc jo la culpa?
¿No veu que estic com en babia? 1015

MARIA. Que la porten a una gàbia.

D.ª TOMASA. ¿Su falta usted [Q] no disculpa?

MARIA. ¿Su esposo esmola tissores?

D.ª TOMASA. Esta amistá [R] es imposible;

y usted...

BALTASAR. Yo estoy transferible... 1020
y no puedo...

D.ª TOMASA. Abur, señores.

BALTASAR. Jo no havia reparat,
Quico, en que tens gran talent:
estic en tu molt content.

QUIQUET. ¿De veres? ¿Qui s'ha penjat?[92] 1025

BALTASAR. Perquè sàpies que el favor
que m'has fet te vullc pagar,
en Tona te pots casar,
i quan més prompte millor...

QUIQUET. És vosté un home cumplit[s]. 1030

TONETA. ¡Nostre desig hem lograt!

MARIA. Estos xiquets no han deixat
ni tan siquiera un confit.

BALTASAR. No em puc avindre del medro *A Vicent.*
que ma filla anava a tindre. 1035

VICENT. Jo sí que no em puc avindre.

MOZO. Buenas. Del café de Pedro.

Presentándose al foro con unos helados.

MARIA. Faltava lo principal.

A Vicent, viendo que hace un gesto de disgusto.

BALTASAR. Home, açò ja és el cachete[93];
però, ¿no mos farà mal 1040
después del lleu el sorbete?

VICENT. Així acabant de tastar-lo
rebenteu tots. *¡Ojalá!*

MARIA. ¡Pense en lo que li farà
al xiquet per a acurtar-lo![94] 1045

BALTASAR. ¡Maria, deixa'l estar! *A Maria.*
Escolta... No t'acalores.

MARIA. ¿Què vols?

Aproximándose al oído del tio Baltasar, fingiendo que le dice algo. Maria, luego dirigiéndose al público.

Tens raó... Señores,
¿vostés volen refrescar?

BALTASAR. Jo em posaria molt tou 1050
si tots mos acompanyaren...
MARIA. I per favor mos donaren
¡una palmaeta i prou! [T]

FIN

NOTES TEXTUALS

[a] En *A*: *Personajes* en lloc de *Reparto* i sense la distinció posterior entre *Personajes* y *Actores*.

[b] En *Ms* apareix al costat del personatge de Federico el nom de *Vico*, i en llapis –i d'una altra mà– al marge, escrit *no*.

[c] En *Ms* és *Cañizares (niña)* el nom que apareix escrit a continuació del de Pepeta.

[d] En *A*: «Faltaría a un deber de gratitud si no manifestara aquí mi reconocimiento por el interés con que todos los artistas en general contribuyeron al buen éxito de la obra. Reciban todos con tan justo motivo las mas espresivas gracias, de su atento S.S. E. Escalante».

[e] A continuació, i d'una altra mà, apareix en *Ms* aquesta extensa anotació:

Guión = Un Grapaet y Prou. Acto único.
- Apⁿ Sra. Mondejar y Niña Cañizares con un niño de mantillas figurado = Paño ventª //
- A poco Sr. Carsí --------- pta. drcha.
- Sta. Ruiz pta. izq=
- A poco Sr. Torromé con avios de colchonero con bolsa etc. fº dra.
- Sra. Andrade y Sr. Vico (M.) con 3 retratos de fotografia lindos con un papel verde ---------- fº dra.
- Niña Cañizares con 4 platos y un vaso de vidrio -------- fº dra
- A poco Sra. Mondejar ---------- pta. izq.
- Sr. Vico (M) = Un compª con bandeja llena de dulces figurados una pera y un pedazo de calabaza en dulce y varios cucuruchos = Otro Compª = pero que sea un chico con otra bandeja llena de azucarillos ---------- fº dra.
- Enseguida Sr. Carsí. pta. dra.
- Apoco Sra. Andrade = Ruiz = Torromé = Sra. de acompᵗᵒ con el niño de apañales. pta. izq.
- Niño y Niña Cañizares. fº dra.
- Apoco Sra. Mondejar pta izq.
- Apoco Sr. Aparicio fº dra.
- Poco después sta. Ruiz con 3 sillas bastas pta izq.
- Sr. Vico (M) fº dra.
- Voces y salen Sra. Andrade = Sta. Rodrigo = Sras. de Acompᵗᵒ y una lleva el niño de mantillas = Sra. Mondejar = Carsí = Torromé = Niño y Niña Cañizares = 2 compᵒ = Chiquillos y 3 Compᵒ hombres fº dra.
- Sta. Ruiz con platos con chocolates pta izq.
- Enseguida Sra. Mondejar con una cazuela = platos y bota con vino ------ pta izq.
- Sras. de Acompᵗᵒ y Comps pta izq.
- Benedito con bandeja con 8 vasos de sorbete fº dra.

J. M.
1870/

És obvi que es tracta de les anotacions fetes pel regidor.

[f] En *Ms* des del vers següent fins el v. 14, emmarcat, possiblement per suprimir-lo.

[g] Hem espaiat els versos, perquè se suposa que l'actriu ha de fer com si sentira la resposta, o la pregunta, que li fa la seua interlocutora, des de fora de l'escena.

[h] Així a *Ms*, però a *OC* i *A*, *rellam*.

[i] Així a *Ms* i *A*, però a *OC* es va esmenar per *del*.

[j] A *Ms*, per evident errada, el *pues* del següent vers apareix al final d'aquest.

[k] A *Ms* des d'aquest vers i fins el 66 nou emmarcament.

[l] A *Ms*, *casa en casa* en comptes de *en cada casa*.

[m] A *Ms algruçamenta*.

[n] A *Ms endutel*.

[o] A *Ms* i *A*: *nomena*.

[p] A les diferents versions del text, apareix *n'os*, contracció sorprenent que esmenem d'acord amb la lògica.

[q] A *Ms*, *techo*. Des d'*A*, *trespol*. Es tracta d'una de les poques vegades que s'esmena un castellanisme, prova que semblava inacceptable o, com a mínim, estrany.

[r] A totes les versions *l'ha*; esmenem per evitar confusions.

[s] A *Ms*, *u*, per hu. Mantenim, però, la lectura *[h]eu* que apareix a *A* i *OC*, per tractar-se de la més estesa.

[t] Mantenim la contracció *qués* per *que es*, tot i que el castellà normalment el transcrivim normativament perquè el que tracta precisament de palesar l'autor són les incorreccions de Baltasar quan parla en castellà.

[u] A *Ms*, *lo*. Hi ha hagut des de *A* una correcció que posa de manifest el problema del leïsme en castellà.

[v] A *Ms*, entre el vers anterior i aquest, apareixen altres dos, amb indicació de per suprimir-los:

[Apart] Jo a esta dona l'ofegaba *Por Maria.*
Hui el so Visent se degolla.

[w] A *Ms*: *por la primera puerta de la derecha*.

[x] A *Ms*: *encima de una mesa*.

[y] A *Ms* el vers següent deia: *Al escolà de Sen Chuan*, i al marge una nota del censor que indica: sustitúyase. La referència a aquest personatge, proverbial per altra banda, va semblar-li sense dubte massa irreverent al funcionari.

[z] Després d'aquest vers, a *Ms*, aquest altre:

es mucha... instabilidad.

[A] A les diferents versions, el parlament de Toneta apareix dividit: el *Bueno* inicial tanca l'escena X, mentre la resta del vers inicia la següent. Hem considerat més lògic unificar les dos parts del vers, tot i que Toneta pot començar a parlar mentre Maria surt amb el seguici.

[B] A *Ms* a continuació els següents versos:

Al últim el gabinet
se quedà sinse esmolar
pues ell talla, però és l'aigua.
Asó té remey, si aun cas
farem que traga mon pare
la navaixa d'afaitar.

[C] A *OC*, per evident errada: *neu*.

[D] A *Ms*, després d'aquest vers, els següents versos:

Pichor que l'aserp que chiula
es vosté, so carasera;
si a mi quan més salamera
me s'antoixaba més piula.

[E] A *Ms*, *lleal*, a *A* i *OC*, *leal*. Hem optat per la primera versió, més correcta.

[F] A *Ms*: *com he quedat*.

[G] A *Ms*, després d'aquest vers, els següents:

No sé, que yo may ni menche,
ni dorc, només desichant

quan vindrà el diumenche, cuant,
pera voret el diumenche.
Cuantes nits –per el veneno
dels sels– en un gris que pela
frente al cantó sentinela
m'ha despachat el sereno.

Amb molt bon sentit, aquests versos van desaparéixer ja a la primera edició de l'obra i ben possiblement també el dia de l'estrena.

[H] A *Ms*, *usté*, es va esmenar a les edicions posteriors per *usted* sense advertir que així es trencava la rima qué / usté.

[I] Des d'aquest vers fins el 870, emmarcat en *Ms*. Igualment apareixen emmarcats els versos 875 a 878.

[J] A *Ms* i al marge: *Voces* = *Un grap[ae]t.*

[K] A *OC*, per evident oblit *dándole muchos*. A *Ms* i *A*: *muchos besos*.

[L] A *Ms* apareixen emmarcats, per a la seua supressió els vv. 937 i del 938 al 943.

[M] A *Ms* s'indica que ara són dues les convidades qui parlen, a *OC* s'indica amb abreviatura *Con. 1.ª*, etc.

[N] A *OC*, per error, *retrama*.

[O] Versos de nou emmarcats els 970-973 a *Ms*. No hi ha dubte que es tractava d'una mena de quasi censura moral, que eliminava –com en aquest cas– paraules que podien semblar malsonants, o algunes referències al vi, als versos indicats a la nota [L].

[P] A *Ms* i al marge, *telón*.

[Q] A *Ms*, *usté*.

[R] A *Ms*, *amistá*.

[S] Versos 1030 a 1033, emmarcats a *Ms*.

[T] Al final de *Ms* es llig la següent nota: «n.º: 323. Valencia, 13 de febrero de 1868. Constando a esta comisión la aprobación de la Central de esta Comedia bilingüe *Un grapaet y prou* puede representarse sustituyendo el verso citado en la escena 10.ª Fco. Danvila» [95].

NOTES CRÍTIQUES

[1] La qualificació de *comèdia bilingüe* l'havia emprada ja, sense dubte per donar més relleu a la seua producció, al primer dels sainets que va escriure. Ara repeteix la denominació, potser amb una mica més de justificació atesa la longitud de la peça; tanmateix, no tornarà a emprar-la fins *El tio Cavil·la*, obra que té ja dos actes i s'acosta així una mica al que podríem qualificar com a duració *standard* de la comèdia.

[2] Vid nota [2] a *La sastresseta*.

[3] Ignorem si aquest Hernán Cortés és el mateix actor, autor del sainet *Fora baix!* de què parla Teodor Llorente Falcó a les seues *Memorias de un setentón* (València, 1942-1948), t. III, p. 114.

[4] Jacint Labaila i González (València 1833-1895), advocat de professió, va ser un dels principals promotors de la *Renaixença*, des d'una vessant moderada. Va escriure diverses peces teatrals, en castellà, com *El arte de hacerse amar* (1856), *La nave sin piloto* (1861), *¿Me entiende usted?* (1867) o *Los comuneros de Cataluña* (1871), així com novel·les i poesies, aquestes en valencià; precisament el mateix 1868 va ser mantenidor dels Jocs Florals de Barcelona. Va exercir igualment com a periodista a *El Diario Mercantil* i al setmanari literari *Silvina* que ell va fundar. Es tractava, doncs, d'una de les grans figures del panorama cultural valencià del moment.

[5] Vers heptasíl·lab.

[6] *El burro*. Vid. nota [50] a *La casa de Meca*.

[7] *Ballar en un peu*. Expressió amb el sentit de ballar, donar bots, d'alegria.

[8] *Ser una escopinyà* significa assemblar-se molt, generalment a son pare o a sa mare.

[9] *Toldo*. Deformació de *tondo*, adjectiu arcaic segons el *DCVB*, provinent de l'italià i que significa *redó*.

[10] *Coenta*. Terme fonamental per entendre la dinàmica dels personatges escalantians, i que s'empra gairebé exclusivament en femení (*Les coentes* és un dels darrers, i més reixits, sainets d'Escalante). Com és ben sabut, *coenta* és tota persona que tracta de propiciar un ascens d'*status* mitjançant l'ocultació de les seues autèntiques arrels (familiars, socials, culturals i –per supost– lingüístiques) i l'adopció d'unes pautes de conducta de l'*status* superior, però amb l'agravant –i d'ací el caràcter ridícul que ens du immediatament, a *El burgès gentilhome* de Molière– que el seu coneixement real d'aquestes pautes a imitar (per exemple: la llengua i els seus registres i usos socials) és més aviat limitat, cosa que propicia que la coenta acabe essent descoberta, fracasse en els seus propòsits d'ascens i reste exposta a la irrisió de la resta dels personatges.

[11] *Mastrullar*. Es tracta d'un terme valencià que significa –segons el *DCVB*– parlar com entre dents; és obvi que ací Escalante empra el mot més aviat amb el sentit de dir paraules grosses.

[12] *Són prou baixets de front*: no tenen dos dits de front.

[13] *Quíqueres*. Tasses petites.

[14] *Viure en la goleta*. Expressió valenciana: viure en el manicomi.

[15] Vers hipermètric.

[16] *Mistos d'esca*. Misto que no té sofre, sinó que el combustible és una esca i no fa flamada, sinó únicament brasa (*DCVB*).

[17] *Qüens*: vid. nota [10] al *Déu*...

[18] *Astraleja*. Forma valenciana de *destralejar*: treballar esforçadament.

[19] *Sou*. Vid. nota [49] de *La casa de Meca*.

[20] *Macip*. Cal suposar que es tracta de l'acòlit o ajudant de l'escolà, o –alternativament– de l'encarregat d'organitzar i dirigir les festes, en aquest cas a l'interior del temple (*DCVB*).

[21] *Pesseta*. Vid. nota [8] de *La muda* i nota [35] de *La processó*...

[22] Per mantenir la mida del vers, caldrà llegir crï-a-tu-ra.

[23] *Rosegar*. Protestar, queixar-se.

[24] Vers hipomètric.

[25] *Tritón de la Glorieta*. Referència al grup escultòric que corona la *Font del Tritó i Neptú*, d'estil neoclàssic, obra de l'escultor italià Ponzanelli i que encara es troba al jardí de La Glorieta, a València.

[26] *Vapor*. Terme castellà que té ací el sentit de desmai lleuger.

[27] *Polvos de murta*. La murta és una planta aromàtica ben coneguda a les nostres terres; les pòlvores de murta tindrien, d'acord amb el text, una funció dessecatòria, tot i que no n'hem localitzat referències al seu ús.

[28] *Emblanquinaor*. Pintor de parets; emblanquinar consisteix en pintar amb calç les façanes de les cases. La majoria de les cases valencianes, fins fa pocs anys i fins i tot les de les ciutats, tenien les façanes pintades de blanc de calç i tots els anys, normalment en vespres de les festes majors, es repintaven.

[29] *Debaes malla*. Vid. nota [28] de *La sastresseta*.

[30] *Bruscos*. Deformació grotesca suposem que per *Abruzzos*, regió muntanyenca de centre de la península Italiana. La referència podria deure's a que en 1868 era de plena actualitat la reunificació d'Itàlia, aconseguida en la seua pràctica totalitat, excepció feta de les comarques centrals i del Lazio, que feien part del Estats Pontificis, els quals –per cert– gaudiren de la protecció de les monarquies francesa (Napoleó III) i espanyola (Isabel II), fins el moment que aquestes van ser enderrocades.

[31] *Suposició*. Home de suposició vol dir home de molta categoria (*DCVB*).

[32] *Grilla*. Traducció del gir castellà *eso es grilla*, que segons el *DUE* expressa la incredulitat.

[33] *Carretel·la*. Cotxe lleuger, de dues rodes i de buc poc fondo, amb capota que té molles per plegar-se o desplegar-se fàcilment (*DCVB*). Es tracta, doncs, d'un cotxe petit i lleuger, a diferència del carruatge, molt més gran.

[34] *En les hores*. Expressió que no hem documentat al *DCVB* i que significa *ara mateix*, si és que no volem entendre-la com una variant d'*aleshores*.

[35] *Matxo*. Al País Valencià, i en sentit figurat, persona de poc enteniment, ase.

[36] *Estopa*. En el sentit de *fluix*, poc consistent, per analogia amb la consistència d'aquest material tèxtil. Una de les peces més reeixides del propi Escalante rep el títol de *Un torero d'estopa*.

[37] *Sisó*. Moneda que valia sis diners. Vid. nota 35 de *La processó...*

[38] *Escarlata*. Es refereix, atés el gènere femení, a una peça de tela, tenyida d'aquest color i que rebia el seu mateix nom.

[39] *Corregidor*. La figura política del Corregidor, d'origen castellà, va ser introduïda a les nostres terres arran la Guerra de Successió i perdurà fins a 1833. Tenien funcions policiaques i, a València, també financeres. Pel fet de presidir l'Ajuntament, és lògic que per algun temps es coneguessen els Alcaldes també com a Corregidors. Ací, cal suposar que Escalante empra el títol d'una forma genèrica, conscient que l'anacronisme reforçaria el caràcter ridícul de les afirmacions d'aquesta família.

[40] Cal llegir *usté* –i no *usted* com figura a les diferents versions– per mantenir la regularitat mètrica del vers.

[41] *Mechón*. Grotesca errada de Baltasar que confon *pelo* (en la frase castellana *[no] tiene pelo de*) amb *mechón*.

[42] Cal llegir *la honra* en hiat per mantenir el còmput regular del vers.

[43] Al·lusió al fet que a València, la tradició era que les despeses del bateig corregueren a càrrec del padrí.

[44] De nou cal llegir *usté*, com a la nota 40.

[45] *Belén*. En el sentit de conjunt de moviments agitats i contraris o desordenats, sinònim de «*barullo*» al *DUE*.

[46] *Vana*. Vanitat.

[47] Aquesta indicació ens il·lustra que a les cases modestes de la València del darrer terç del segle passat, els gots encara eren article poc menys que de luxe; l'habitual era, doncs, veure a gallet: del porró, de la bóta o de la botija.

[48] *Amprar*. Emprar: demanar prestat.

[49] *Pasa del coto*: passa de la ratlla, del límit acotat.

[50] Naturalment, cal no computar la sil·laba afegida si volem mantenir la regularitat mètrica.

[51] *Tracamandana*. Traveta, emboscada. Existeix documentada a València l'expressió *armar una tracamandana* segons el Diccionari Aguiló (*DCVB*).

[52] *Terno*: combinació de tres números que donava dret a premi en la loteria de l'època. Vid. notes explicatives a *El deu...* La loteria és, com ja s'ha indicat a aquella i altres obres, un tema reiterat a les peces d'Escalante, qui des d'una posició moralista no perd ocasió de criticar el vici de joc.

[53] *Carpanta...* La carpanta és naturalment la *fam*. *Traure la fam a ballar algú* és una frase valenciana molt popular que equival a passar-ne molta.

[54] *Rabo de borrego*. Tractar algú malament, sense consideració (*DCVB*).

[55] *Minos*. Jurament construït possiblement per la confluència fonètica amb *voto a bríos*, i on s'empra el nom de *Minos*, rei de Creta que, segons la mitologia, va ser després uns dels jutges que es trobaven a l'Hades, com a equivalent a *Satanàs*.

[56] *Bolados*. Segons el *DUE*, massa esponjosa feta de sucre i clara d'ou, amb el qual s'ensucra l'aigua o es pren com a caramel.

[57] Frase ambígua, perquè suposem que –d'acord amb el folklore popular– el que es voldria dir és que Sant Cristòfol és advocat *contra* els lladres, ja que –com és ben sabut– ell protegia els vianants dels perills dels camins, especialment dels relacionats amb l'aigua.

[58] *Coqui*. Es tracta del pintor, modelista i actor José Olaria Miramón (València, 1823-1877). Protagonista de gran número d'anècdotes i acudits que encara perviuen a la memòria col·lectiva dels valencians, segons la *GERV* (t. 3, p. 241) «dibujaba cuadros y viñetas, era pintor de brocha gorda, modelaba *carassetes* i *ninots de terra* y montaba funciones de teatro en los *porxes* por los barrios populares. Se especializó en la confección de *bous de cartó* para las fiestas callejeras».

[59] *Tio Pere*. Expressió no localitzada; potser el *tio Pere* siga el cotxer (i caldria llegir llavors el vers: I darrere [el] tio Pere), o bé és una expressió que voldria dir adés anar darrere del cotxe, agafats a la part posterior, adés anar corrent –i suponem que burlant-se– darrere del cotxe en qüestió.

[60] *Ginebra*. Aquesta ciutat helvètica va ésser considerada, des dels temps de Calvino (qui prengué el seu control el 1541) com un dels centres de difusió del protestantisme. En 1864, s'havia reunit en ella la Primera Convenció que va donar peu al desenvolupament de la Creu Roja. Ignorem, tanmateix, el perquè d'aquesta expressió, possiblement vaga referència al cosmopolitisme de la ciutat, o a la pluralitat lingüística de la Confederació Helvètica, que la transformaria –simptomàticament– en una mena de Babel per a Escalante i per a molts valencians contemporanis seus.

[61] *Cònsuls*. Frase de sentit obvi però l'origen de la qual no hem pogut identificar; potser vullga dir que es retira tot seguint les ensenyes consulars, de forma ordenada i amb dignitat.

[62] Nova frase destrellatada de Baltasar, que ve a significar quelcom semblant a *interponga usted sus buenos oficios*.

[63] Més aviat, perbocar: en quant la dona de Baltasar tinga la més mínima reacció física que faça pensar que està embarassada.

[64] *Culebra*. En el sentit que indica el *DUE*: «chasco, particularmente el que hacían antiguamente los presos de la cárcel al recién ingresado que no pagaba la patente».

[65] *Sunyo*. Al *DCVB* apareix enregistrat només com a adjectiu (recollit a Benassal) amb el sentit de *malcarat*.

[66] *Espletar*. Expressar públicament coses que es tenien amagades (*DCVB*).

[67] *Sicatero*. Castellà *cicatero*: tacany, ací emprat en un sentit més aviat carinyós.

[68] Expressió relacionada amb la cartomància, o bé el que vol dir el personatge és que s'ha quedat de la mateixa color que el dors d'una carta.

[69] *Fum d'impremta*. O fum d'estampa; pòlvores obteses de la combustió de la pega grega i emprades a pintura i a la impressió (*DCVB*).

[70] *Lechugino*. Jove afectadament elegant i presumit (*DUE*).

[71] *Gos arbelloner*. Gos de carrer, famolenc i arnat. Fer mala cara, doncs.

[72] Efectivament, els dentistes –ofici no gens considerat a l'època, i que era equiparat al de barber i sangrador– no acostumaven a tenir consulta i exercien el seu ofici al carrer (per exemple a les fires, a l'eixida dels espectacles, etc.) o a la casa dels seus clients. Als llocs públics, o fins i tot a les mateixes consultes, quan existien, per tal de no espantar els pacients que feien torn amb els crits dels intervinguts (no s'havia inventat encara l'anestèsia, com és clar), acompanyaven –i dissimulaven– el seu treball amb un petit grup musical (percussió especialment i algun instrument de vent).

[73] *Posar en creu*. Se suposa que per demanar perdó, o pietat, amb els braços en creu.

[74] *Talle's els cabells*. Com no hem localitzat aquesta expressió, suposem que es tractarà d'una al·lusió al fet que en ser Federico un *lechugino* duria els cabells més llargs de l'habitual.

[75] Frase el sentit de la qual no acabem d'entendre: possiblement Quico amenace de castigar Federico si passa endavant; llavors *pedraes* –o millor *pedres*– serien les marques del terreny suposadament acotat.

[76] *Zumbarse*. Fer burla.

[77] *Menjar móres*. No hem localitzat que el fet de menjar móres produisca falta d'audició o d'enteniment, sentit que té ací aquesta expressió, segons es dedueix del context.

[78] Un grapaet de confits o dolços, que els padrins llançaven tradicionalment als xiquets i xiquetes que assistien als bateigs.

[79] De nou es llueix Baltasar: confon ara *montar en cólera* amb *montar en férula*.

[80] I ara suposem que l'errada consisteix en confondre *estático* o *estoico* amb *sólido*... a menys que Escalante mateix erre i haja cregut que *estólido* (molt semblant al de *sólido*) era sinònim de pacient, estoic, etc.

[81] És a dir: si estigueren més netes. A València –com a molts altres llocs– es feia molt sovint la bugada a les séquies i al riu, especialment si aquest era a prop (cas del Barri del Carme i d'altres llocs de l'Horta pròxims a la capital).

[82] *Amuntonaora*. L'ús d'aquest terme en el sentit del tan valencià *amotinadora*, que és el que fa sentit ací, no apareix enregistrat al *DCVB*. Cap també la possibilitat d'una confussió del propi Escalante.

[83] Vers hipermètric.

[84] *Fer la Marta*. Frase possiblement derivada de l'episodi de la Vida de Jesús i les germanes de Llàtzer, on Marta representa la vida contemplativa; *fer la Marta*, seria doncs fingir un caràcter religiós, pietós, etc. que no es posseeix en realitat.

[85] *Cholva*. Per *chorla*, mena d'ocell de la família de les gallinàcies, paregut a la *ganga*, i de carn molt poc apreciada.

[86] Vers hipomètric, si no llegim fi-e-ra.

[87] *Rabanera*. Venedora de raves, *verdulera*.

[88] *Emptrica*. Naturalment, el que Baltasar ha volgut dir és que la seua dona es troba en el puerperi, és *puérpera*, doncs.

[89] *La Gran Batavia*. El territori de l'actual Indonèsia, colònia d'Holanda en l'època que Escalante va viure. Precisament, la capital d'aquest estat –Djakarta– rebia el nom de Batàvia, nom històric dels Països Baixos. D'aquestes colònies s'exportaven espècies amb valors més o menys medicinals, com la nou moscada, emprada com a calmant.

[90] Ara va de burla: *Avechucho* és una deformació d'*Aguilucho*, àguila petita.

[91] *Orifica*. És a dir, que posa fundes d'or als queixals, feina que –per supost– no devia de ser a l'abast d'un vulgar *sacamuelas*.

[92] Afirmació malèvola de Quiquet: suposa que Baltasar només s'alegra amb les desgràcies alienes.

[93] *Cachete*. Referència al colpet que es dóna en la galta en el sacrament de la Confirmació. Equival a dir: això és el remat.

[94] *Acurtar un xiquet*. Expressió valenciana que fa referència al fet de vestir un xiquet de curt, és a dir, de canviar-li els bolquers per roba infantil. Aquesta cerimònia implicava el corresponent regal per part dels padrins.

[95] Deu de tractar-se de Francisco Danvila Collado, qui va ser un important intel·lectual valencià (València 1829-Madrid 1898), historiador, redactor de *El Iris*, membre de la Real Societat Econòmica de Amigos del País, amic i col·laborador de Teodoro Lorente, i a més a més escriptor. Com a dramaturg compongué: *El toque de Alba, El último duelo, Ausias March*; com a narrador: *La hija de Rabbi* i *El tesoro de Montealegre*.